

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 1 (Mart 2020), ss. 9-27

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.1.2

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Karaim Halk Takvimi: *Ulug Ata Sanavı*¹

Elvina Er

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (Sivas)

ÖZET

Hazar Kaçanlığı döneminde Museviliğin mezhebi Karaizm'i benimseyen Karaimler yüzyıllar boyunca dinî faaliyetlerini devam ettirmelerine rağmen eski inançlarını ve dillerini unutmamışlardır. Karaimlerde eski Türk kültürel mirasının bir parçası olan halk takvimi halk tarafından günlük hayatta kullanılarak günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Karaim halk takvimi Karaimlerinin dünyaya bakışlarını, hayvancılık ve tarım konusundaki tecrübelerini, buldukları bölgenin tabiat olaylarına karşı tutumlarını, Hristiyanlık, İslâmiyet ve benimsedikleri Karaizm mezhebinin bazı özelliklerini yansıtmaktadır. Bu özellikler dışında bu takvimde Karaimlerin eski Türk inanç sistemiyle alakalı ritüellerini, bayramlarını ve alışkanlıklarını bulmak mümkündür. Karaim halk takviminde tespit edilen bu özelliklerin bir kısmı Kuzey Kafkasya, Anadolu, İdil-Ural Türk ve Fin-Ugor halklarının takvimleriyle benzerdir ve bu halklarla olan eski bağlarının bir kanıtıdır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Karaim Halk Takvimi, Karaimler, Ulug Ata Sanavı

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından 19-22 Kasım 2013 tarihleri arasında düzenlenen *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2013* sempozyumunda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

ABSTRACT

Karaim, which was formed as a result of the mixing of the Caspian and Kipchak Turkish tribes during the Khazar Khanate, continued religious activities for centuries with the spread of Karaism, but this did not prevent them from forgetting their old beliefs and languages. Folk calendars, which are part of the old Turkish spiritual and cultural heritage, are preserved to date and used by the public in daily life. The Karaim folk calendar reflects the world views of the Karaim people, their experience in animal husbandry and agriculture, their attitude to the natural events of their region, and some characteristics of Christianity and the religion of Karaim, to which they belong. Apart from these features, it is possible to find the rituals, habits and holidays of Karaims related to the old Turkish belief system in this calendar as in other Turkish communities. All these features are largely in common with the calendars of the North Caucasus, Idel-Ural Turks and Finno-Ugric people and show their old ties with these peoples.

KEY WORDS

Karaim People's Calendar, Karaims, Ulug Ata Sanavi

1. Giriş

Karaizm, inanç esasları bakımından Talmud'u (Mişna, Gemara ve diğer Musevî metinlerdeki sözlü geleneği) reddeden Tevradî bir Musevî mezhebidir. Musevîlikte kökü milattan önceki çağlara dayanan Talmud'a muhalefet ve sadece Tevrat'ı kabul etme hareketi, VII. yüzyılda İslâmiyet'in yayılmaya başlaması üzerine Talmud Akademisi üyesi haham Anan ben David vasıtasıyla Ananiyyun mezhebi etrafında yeniden canlanmıştır. Bu mezhep Anan ben David'den sonra daha da gelişmiş ve IX. yüzyılın başlarında Karaizm mezhebi adını almıştır. Önce Mezopotamya'da Musevîler arasında yayılan Karaizm, zamanla Yakın Doğu'nun çeşitli etnik ortamlarına sızarak Bizans, Karadeniz çevresi, Hazar Kağanlığı, Fas ve İspanya'da yayılmıştır (Kuzgun 1985: 164-168). Hazar Kağanlığı'nda Karaizm, X. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış ve XI. yüzyılın ilk yarısından sonra Karaim misyonerleri etkisiyle bu devletin topraklarına giren Kıpçaklar arasında da benimsenmiştir. Hazar Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Kıpçak ve Hazarların karışmasından meydana gelen topluluk, zamanla bütünleşerek ait oldukları mezhebin adını kendisine isim seçmiş ve Karaimler ya da Karaylar ismini almıştır. Önceleri Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Karaimler, XII. yüzyıldan itibaren Kırım çevresinde toplanmaya başlamış ve Moğol yayılmacılığıyla birlikte etnik oluşumlarının gerçekleştiği yere, Kırım yarımadasına göç etmişlerdir (Gökbel 2000: 351). Bugün Karaimler, XIII.-XVI. yüzyıllarda çeşitli tarihî olayların neticesi olarak yapılan göçler sonucunda, küçük topluluklar halinde Kırım dışında Litvanya'nın Trakai, Vilnius, Panevezy şehirlerinde, Polonya'nın Varşova, Krakow, Gdansk, Gdın şehirleri

civarında, Ukrayna'nın güneyindeki Lutsk ve Haliç şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Karaimler dünyanın en az nüfuslu halklar arasında değerlendirilmekte ve sayıları buldukları idarî birimlerin resmî istatistiklerine göre yıldan yıla azalmaktadır. 1989 yılı son SSCB nüfus sayımında Karaimlerin sayısı 2,6 bin olarak gösterilmiştir (Boldrev 1990: 38). 1997 yılında Litvanya ve Polonya'da yapılan özel Karaim sayımında Litvanya'da 257 kişi, Polonya'da ise 126 kişi olduğu tespit edilmiştir (Piletski 2004: 167). Ukrayna'nın son 2001 yılı nüfus sayımında ise Karaimlerin 1193 kişi oldukları belirlenmiştir (Vinniçenko, Goroviy 2003: 12).

Karaim Türkçesi tarihî süreç içerisinde resmî dil statüsünde kullanılmamış ve sadece aile içerisinde konuşulan haliyle temsil edilmiştir. Bugün Karaim Türkçesi, konuşurlarının bulunduğu yerlere göre üç ağza ayrılmaktadır: Trakai (T), Haliç-Lutsk (H) ve Kırım (K) (Baskakov, Zayonçkovskiy, Şapşal: 1974: 5). Karaim Türkçesinin Trakai ve Haliç-Lutsk ağızları, yüzyıllarca Slav ve Baltık dilleri arasında izole edilmiş bulunmaları nedeniyle Karaim Türkçesinin orijinal türü sayılmaktadır. Kırım yarımadasında konuşulan Karaim Türkçesinin Kırım ağızı ise XIX. yüzyılda Karaimlerin Kırım'ın çeşitli bölgelerine göç ettirilmesi sonucunda Kırım Tatar Türkçesinin etkisi altına girmiştir.

Yüzyıllar boyunca Müslüman ve Hristiyan çevrelerinde yaşayan Karaimler, inançlarından dolayı dışlanmış, bu da onların izole bir hayat yaşamalarına neden olmuştur. Kırım Hanlığı zamanında Karaimler, Bahçesaray'da duvar ve kulelerle çevrili Çufut Kale, Mangup Kale, Eski Kermen mağara şehirlerinde ve çevresinde yaşamışlardır. İzole bir hayat yaşamalarının yanı sıra dinî ritüel ve dualarını Türkçe yapmış olmalarından dolayı Karaimlerin dillerinde bazı arkaik kelimeler ve yapılar rastlamak mümkündür. Karaim Türkçesi alanında ilk ve geniş çaplı çalışmalar yapan Polonyalı Türkolog Tadeuş Kowalskiy, Türk lehçelerinin tarihinin araştırılmasında, özellikle Türk dilinin arkaik unsurlarını iyi muhafaza ettiği için Karaim Türkçesinin özel bir yeri olduğunu belirtmiş ve bu özelliğinden dolayı Karaim Türkçesini *Kehribarda mumyalanmış böceğe* benzetmiştir (Ventskute 1996: 22). Ancak XX. yüzyılda Sovyet hükümetinin asimilasyon politikaları neticesinde Karaim Türkçesi, günümüzde nesiller arası dil aktarımı olmayan kritik derecede ölüm eşiğinde bir dil durumuna getirilmiştir (Salminen 2007: 252). Çalışmamızda kaybolmakta olan Türk soylu Karaimlerinin araştırılmasına katkıda bulunmak amacıyla halk takviminin kullanımı ve bu takvimle ilgili söz varlığı üzerinde durulacaktır.

2. *Ulug Ata Sanavı*

Halk takvimi, halkın etnik oluşum ve gelişim sürecinde bulunduğu coğrafi bölgenin iklim faktörlerine uyum sağlayarak hayatta kalmak için verdiği mücadelesinin sonucunda oluşan bir zaman hesaplama şeklidir. Halk takviminin içindeki bölümlerin oluşmasında ve bu bölümlerin adlandırılmalarında ise halkın geçimini sağlayan uğraş, tabiat olayları ve toplum üzerinde büyük etkisi olan çeşitli inanç sistemleri belirleyici olmaktadır. Türk boyları arasında dil ve kültür alanında pek çok arkaik özelliği günümüze getiren Karaimlerin *Ulug Ata Sanavı* (Ulu Atanın Hesabı) olarak adlandırdıkları halk takvimleri, yüzyıllar içinde oluşan kültürlerinin kodlarını saklayan en önemli kaynaktır.

Karaim *Ulug Ata Sanavı* eski Türklerin Gök Tanrı inancına dayanmakta ve iyiliği temsil eden *Ulug Ata'nın*² isminden gelmektedir. Gök Tanrı inancına mensup Türklerin ruh anlayışında düalizm söz konusu olmuş ve bu düalizm iyi-kötü savaşı şeklinde gerçekleşmiştir (Bunun için bk. Küçük 2013: 107). Karaimlerde, dinde düalizm anlayışının yansıması olarak *Ulug Ata* ismi bütün iyiliklerle alakalıdır. Onun zıddı ise musibet ve her türlü mutsuzluk getiren *Kargavlı Ata/Kargal Ata* (Kargalayan Ata)'dır³. Karaimlerde *Ulug Ata'nın* insanlara iyilik, barış, huzur, ev mutluluğu, hasat bereketi ve kuraklık günlerde yağmur; (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 153) *Kargal Ata'nın* ise aşırı soğukları, kuraklığı, bereketsizliği, ev mutsuzluğu gibi musibetleri getirdiğine inanılır. Eskiden beri kötülüğün temsili olan *Kargal Ata* ile Karaim anneleri çocuklarını korkutmuştur ve yılda bir bu kötü ruhu canlandırmak adına korkuluklar yaptırılmıştır (Şapşal 2005: 131).

Karaimlerde iyiliği ifade eden *Ulug Ata*, eski Türk toplulukları arasında en köklü ve en eski inançlardan biri olan atalar kültürüyle ilgilidir. Atalar kültü ölmüş ataları ululama, onlara saygı gösterme inancıdır. Atalar kültürünün temelini ölen ataların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı ve onlara karşı duyulan minnet duygusu oluşturmaktadır. Olağanüstü güçlere sahip olduklarına inanılan ataların gönüllerini hoş tutmak için anılarını tazeleyerek kurban ve adaklarda bulunulmuştur. Diğer taraftan atalar, dinî kurallar ve halkın gelenek ve göreneklerin koruyucuları olarak kabul edilirler. Bunların yerine getirilmesi onları sevindirmekte, tersi ise öfkelenmektedir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Örnek 1988: 94-95). Karaimlerde atalar kültürüyle ilgili yaşayan bir başka arkaik ritüel onlara

² *Ulug Ata*: Karaimlerin koruyucusu olduğu inanılan iyi ruhun adı.

³ *Kargavlı/Kargal Ata*: kötü ruhun adı.

güç, cesaret, akıl verdiği ve zor durumlarda yardım ettiğine inanılan meşe ağaçlarını kutsallaştırmalarıdır. Bahçesaray'da Çufut Kale yakınlarında *Balta Tiymez* (Balta Değmez)⁴ adındaki meşe korusunda kesilmesi yasak olan kutsal ağaçların bulunması, ataların kutsal ağaçlarda ikamet ettiği inancıyla alakalıdır. Gök Tanrı inancına göre bu ritüel açık gök yüzü altında yapılmalıdır. Karaimler, gökyüzü ile yeryüzü arasında bir bağ sağladığına inandıkları bu kutsal ağaçlar vasıtasıyla atalarına seslenebildiklerine inanıyorlardı. İnanca göre meşelerin kökleri ölenin vücuduyla alakalıdır, ruh ise insan öldükten kırk gün sonra ağaç gövdesinin dallarında ve yapraklarında bulunmaktadır (Yefetov, Yena 2009: 5-6). Bu ağaçlara gösterilen saygı, aynı zamanda Karaimlerin atalarına gösterdikleri bir saygı haline gelmiştir. Karaimler halk takvimlerine göre belirlenen toplu ya da bireysel ritüellerde bu ağaçlar vasıtasıyla atalarından yardım istemişlerdir (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 155). Karaim bilim adamı Seraya Şapşal, Karaimlerin cemaatlerinin başında bulunan din adamlarıyla XIX. yüzyıla kadar kuraklık zamanlarında bu ormana gelerek yağmur istediklerini belirtmiştir (2005: 132).

"Adet dinnin yarısıdır." (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 59) diyen Karaimler, atalarının belirlemiş oldukları dinî ve örfî gereklere göre kendi takvimlerini oluşturarak bunlara uymuş ve atalarının hatırasını günümüze kadar taşımışlardır. Günümüzde halk takvimi olarak kullanılan *Ulug Ata Sanavı* yılların on iki hayvana göre sıralanması, mevsimler, aylar ve haftanın günlerinden oluşmaktadır.

2.1. Karaim Halk Takviminde Yılların On İki Hayvanlı Türk Takvimine Göre Kullanımı

Türk dilinin en eski yazılı kaynakları olan Orhun Yazıtları Türkçe ve Türklerle ilgili pek çok alanda bilgi verdiği gibi metinlerde geçen söz varlığı, Türklerin zaman devrelerini nasıl hesapladıkları ve hangi terimlerle ifade ettikleri üzerine de bilgi içermektedir. Orhun Yazıtları'nda önemli olayları belirtmek için kullanılan tarihlendirmeler, on iki hayvanlı takvime göre yapılmıştır (Ergin 1996). Eski Türklerde hayatın sosyal, siyasî, iktisadî alanlarında olayların tarihlendirilmesinde kullanılan on iki hayvanlı Türk takvimi Uygur, Hazar, Bulgar ve Altın Orda dönemlerinde de kullanılmıştır. İnanç sistemi diğer milletlerde olduğu gibi Türklerde de takvim kullanımı konusunda belirleyicilik göstermektedir. Türk boyları arasında

⁴ *Balta Tiymez*: Kırım'ın Bahçesaray şehrine bağlı Kırk Yer bölgesinde bulunan eski bir Karaim mezarlığı. Mezarlık "Balta Değmez" adını içinde bulunan meşe ağaçlarının kesilmesinin yasak olmasından almıştır.

Budizm, Musevîlik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte, farklı bölgelerde yaşayan Türk boyları arasında bu inançların şekillendirdiği takvim sistemleri de benimsenmiş ve kullanılmıştır. Diğer Türk boylarından farklı olarak Musevîliği kabul eden Karaimler, X-XI. yüzyıldan itibaren dinî kitaplarında ve dinî bayramların, ritüellerin hesaplanmasında İbranî takvimini kullanmaya başlamışlardır. Orta çağda Karaim cemaatleri arasında İbranî takvimine göre zaman hesaplaması tartışılmış ve büyük sorun teşkil etmiştir. Yahudi Rabbanîler tarafından kullanılan on dokuz yıllık döngü gibi matematiksel hesaplama yöntemlerinden kaçınan Karaimler, her yeni ayı görsel gözlemlerle belirlemiştir. Yıllar dünyanın yaratılışından hesaplanmış bu da mevcut yıla Hristiyanların yıl sayımına göre 3751 yıl eklenerek yapılmıştır. Görsel gözleme dayanan zaman hesaplamaları farklı Karaim cemaatleri için belgelerin tarihlendirilmesinde karışıklığa ve daha da önemlisi, kutsal günleri ve bayramların ne zaman kutlanacağı konusunda sık sık anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Karaim din adamları pek çok çalışma yapmıştır ve neticede İshak bin Solomon, 1779 yılında Yahudi Rabbanîlerin kullandığı zaman hesaplama sisteminden farklı olmayan bir matematiksel sistemini tercih ederek Karaimler arasında meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu yeni sistem yaklaşık elli yıl sonra 1872 yılında bütün Karaim cemaatleri tarafından kabul edilerek kullanılmaya başlanmıştır (Miller 1993: 17-19).

Karaimler dinî bayramların ve ritüellerin hesaplanmasında İbranî takvimi kullanırken, halk arasında daha eskilere dayanan on iki hayvanlı yıl hesabı kullanmışlardır.

Tablo 1. Eski Türklerde, Karaimlerde ve Diğer Kuzey-Batı Grubu Türk Boylarında On İki Hayvanlı Türk Takvimi (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 154; Tavkul 2007: 29-40, Yarzutkina 2013: 118).

	Eski Türkler	Dîvânü Lûgati't Türk	Karaim	Kırm Tatar	Sibir Tatar	Başkurt	Nogay	Karaçay-Malkar
1	Küskü (sıçan)	Sıçgan	Sıçkan	Sıçan	Tsitskan	Sıskan	Şışkan	Çıçhan
2	-	Ud (öküz)	Sıgır	Sıgır	Sıyer	Hıyr	Sıyr	Sıyr İynek Ögüz
3	Bars	Pars	Pars	Barıs	Pars	Barıs	Bars	Kablan Bars
4	Tabışgan	Tavışgan	Koyan	Tavşan	Kuyan	Kuyan	Koyan Tavşan	Koyan
5	Ulu (ejder)	Nek (tımsah)	Uluv	Uluv Lu Ajdarha Balık	Palık	Ilıy Lu Ajdaha	Ulu Balık	Balık Çabak (balık)
6	Yılan	Yılan	Yılan	Yılan	Yelan	Yılan	Yılan	Cılan
7	Yılkı	Yund (at)	Yılkı	At Yılkı	Yelkı	Yılkı	Yılkı	Cılkı At Biye
8	Kony	Koy	Koyun	Koy	Kuy	Kuy	Koy	Koy
9	Biçin	Biçin	Meçi	Meçin	Pitsen Maymıl	Maymıl	Meşin Maymı l	Maymul
10	Takıgu	Takağı	Tavuk	Tavuk	Tavie	Tayık	Tavık	Kuş (kartal) Tavuk
11	İt	İt	İt	İt	Et	Et	İyt	İt
12	Lagzın (domuz)	Tonguz	Kaban	Domuz Çoçka	Tunis	Dungız Suska	Dongız	Tonguz Kaban

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Eski Türk yazıtlarında, *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te ve günümüz Kuzey-Batı grubu Türk lehçelerindeki takvimlerde kullanılan hayvanlar ve bu hayvanların sırası, Karaim takviminde bazı ses ve sözcük farklılıklarıyla birlikte, aynı biçimde kullanılmıştır. Ayrıca tabloda Türk boylarının Türk dilinin tarihî dönemlerinde görüldüğü gibi, bazı yıl adlarının yerel din ve halk

geleneklerine uyum sağlaması sebebiyle diğer hayvan adlarıyla değiştirdiklerini görmekteyiz. Takvimde iklim ve coğrafi koşullara uyumdan dolayı *Dîvânü Lûgati't-Türk'te* kullanılan *ulu yılı* (ejder) yerine *nek yılı* (timsah) kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma Altın Orda hâkimiyetindeki Bulgarların bastırdıkları paralar üzerindeki sembollerde de rastlanmaktadır. Bulgarlar *ejder yılı* yerine *balık yılı* sembolünü kullanmıştır (Davletşin 2013: 134). Takvimin yerli şartlara uyum sağlamasının neticesi olarak Karaçay-Malkarlar diğer boylardan farklı hem *kablan* hem *bars yılı*, Sibir Tatarları ve Karaçay-Malkarlar *ejder yılı* yerine *palık*, *çabak yılı* (balık yılı), Nogay ve Kırım-Tatarları ise hem *ejder yılı* hem de *balık yılı* adlandırmalarını kullanmışlardır. Ayrıca Karaçay-Malkarlarda *tavuk yılı* için *kuş* (kartal) adlandırması da mevcuttur.

Tabloda dikkati çeken diğer husus Eski Türk yazıtlarında “domuz yılı” için kullanılan *lazgm'*ın Karahanlı Türkçesi dönemi eseri olan *Dîvânü Lûgati't-Türk'te* ve Karaim Türkçesiyle aynı grup içerisinde değerlendirilen çağdaş Türk lehçelerinde ses farklarıyla *tonguz*, *tunis*, *donguz*, *dunguz*, *domuz* şeklinde kullanımıyla birlik sağlarken, Karaim Türkçesinde Moğolca *kaban* (Sevortyan 2000: 164) şeklinin kullanılmasıdır. Karaim Türkçesinin ağız farklılıklarını gösteren *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar'* (Karaimce-Rusça-Lehçe Sözlük)'dan Türkçeye eski Türk döneminden sonra giren *kaban'm* sadece Kırım ağzında, domuz'un ise ses farklarıyla Karaim Türkçesinin her üç ağzında *tonguz* (T, H) *donguz* (T), *domuz* (K), *domuz* (K, H), (1974: 179) şekillerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Karaçay-Malkarlarda da on ikinci sıradaki domuz yılı için *tonguz'un* yanında *kaban* (erkek yaban domuzu) (Tavkul 2000: 233) sözcüğünün kullanılması Kıpçak Türkçesi dil yadigarı olan *Codex Cumanicus'ta* *kaban* (yaban domuzu) (Grönbech 1992: 85) sözcüğünün kullanımına dayandırılabilir. Tabloda “domuz yılı” için Kırım Tatar ve Başkurt Türkçelerinde bu sözcüğün leksikal versiyonu olan *çoçka*, *suska* şekli kullanılmıştır.

Tarihçesi çok eskilere dayanan On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Karaim yazılı kaynaklarının dinî içerikli olması nedeniyle dinî kesim arasında kullanılmazken Karaim halkının günlük yaşamının vazgeçilmez unsuru olmuş ve varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. On İki Hayvanlı Türk Takvimi Karaimlerde günümüzde de yaşayan Gök Tanrı inancına bağlı ritüellerde ve özellikle doğum gününü belirlemede kullanılmaktadır. Karaimlerde diğer Türk boylarında olduğu gibi on iki hayvanlı takvimin yılları hayvan yılının özelliklerine göre gelecek yıl öngörülmüş ve uğurlu, uğursuz olarak ikiye ayrılmıştır. Kırım'da en uğurlu yıllar direnmenin, amaca ulaşmanın, iyilik ve bolluğun timsali koyun, göçebe Türk boylarının hayatında ayrı bir yeri olan at, vatanseverliğin sembolü olan ejderha yılları sayılmaktadır. Ayrıca Karaimlerde Türk soyunun başlatıcısı, kurtarıcısı ve önderi sayılan *it* (köpek), ebedî hayatın ve bolluğun timsali olan *tavuk* ve Hazarlarda da

kutsal sayılan *yılan* yıllarının özel yerleri bulunmaktadır. Karaimlerin inancına göre insanlar doğdukları yılın hayvanını saymalı ve korumalıdır (Gladilova 2003: 309-310).

2.2. Karaim Halk Takviminde Mevsimler ve Ay Adlandırmaları

Eski Türk takviminde yılın en önemli yapısal birimi ilkbahar-yaz (ılık, olumlu, aktif) ve sonbahar-kış (soğuk, olumsuz, pasif) olmak üzere iki mevsime ayrılmaktadır. Bu durum temel uğraşı hayvancılık olan eski Türk boylarının takvimlerini yazın gelmesiyle hayvanların yaylaya çıkarılması ve kışın gelmesiyle yayladan geri getirilmesi gibi hayvancılık düzeninin iki temel olayıyla ilişkilendirilmesinden dolayıdır (Tokaryev 1983: 3-4). Zamanla Türk boylarının uğraş alanları ve hayat şartlarının değişmesiyle yılın dört mevsime ayrılmasına başlanmıştır. XI. yy'da henüz İslâmiyet'e geçmemiş konar-göçer Türk boyları arasında yılın dört mevsime ayrıldığını ve ayların bugünkü anlayışla mevsimlerle bir tutulduğunu *Dîvânü Lûgat'it-Türk*'ün yazarı Kâşgarlı Mahmud'dan öğrenmekteyiz:

“Şehirlerde Arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve Müslüman bulunmayan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir: Yeniğün (Nevruz)den sonra ilkbahara “oğlak ay”, sonra “uluğ oğlak ay” derler; çünkü bu ikinci parçada oğlak büyür. Bundan sonra “uluğ ay” denir; çünkü bu parça yaz ortasıdır; yeryüzünde nimet bolarır, hayvanlar büyür, süt çoğalır; başkası da böyledir. Az kullanıldığı için öbür adı söylemiyorum, sen anla” (2013: 347-348).

Türk takviminin yılın ayları, haftanın günleri gibi daha ayrıntılı olarak düzenlenmesi Türk boylarının yerleşik hayata geçmesiyle gerçekleşir. Ayrıca Türk boylarının hayat tarzlarının değişmesiyle halk takviminde önceleri hayvanların yaylaya çıkarılması, çiftleşmesi, doğurması, sayılması, süt ürünlerinin ve kış için etin hazırlanması ile ilgili söz varlığı kullanılırken daha sonraki dönemlerde tarımla ilgili söz varlığı da kullanılmaya başlamıştır.

Karaimlerin diğer Türk boylarında olduğu gibi halk ekonomisinin en eski dalı hayvancılıktır (Şapşal 2005: 148). Eskiden Karaimler mevsimsel hayat tarzı yaşamışlardır. İlkbaharda bahçelere ve üzüm bağlarına yönelir orada koyun sürülerini otlatmışlardır. Sonbaharda ise devamlı yaşama yeri olan mağara şehirlerine dönmüşlerdir. Tarım ve bahçecilik ise Karaim halkının hayatına daha sonraki dönemlerde girmiştir. “Barlık - bağ bilen bahçadır.” (Varlık bağ ile bahçedir.) (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 75) diyen Kırım Karaimlerine karşı, Litvanya'da ve Ukrayna'nın güneyinde yaşayanlar Karaimler buğday ekimi ve bostancılıkla uğraşmışlardır. Trakai Karaimleri ise özellikle salatalık yetiştirmeleriyle meşhur olmuşlardır.

Karaimlerde takvim yılı anlamında kullanılan yıl, önce *yazbaşı* (ilkbahar, yazın başlaması) (sadece Kırım ağzında bahar), *yaz*, *küz* (sonbahar), *kış* olarak adlandırılan dört mevsime, daha sonra on iki temel aya ve üç-dört yılda bir eklenen *artıgaç yıl* (artık yıl)'a ayrılmaktadır. Karaimlerde takvimin halk edebiyatında bir yansıması olarak artık yıllı ilgili "Talaşnı kaldır artık ayga." (Kavgayı artık yıla bırak.) şeklinde atasözü de kullanılmaktadır (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 95). Karaimlerde *yılbaşı* yeni yılın başlangıcının diğer Türk boylarında olduğu gibi gece-gündüz eşitliğinin olduğu 21 Mart'ta kutlanmaktadır. Karaimlerde yeni yıl ve bahar mevsimi, tabiatın uyanması, insanın geçim kaynağı olan hayvansal ve tarımsal işlerin başlamasından dolayı çok önemlidir.

Karaimlerin yıl içerisindeki hayvancılık ve tarım alanındaki mevsimsel uğraşlarının değişme dönemlerinin listesini vermesi açısından halk takviminin en dikkate değer kısmı ay adlarıdır. Karaim halk takviminde göçebe hayatın yansıması ve halk ekonomisinin temel alanını küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin oluşturması ile ilgili olarak iki ay adlandırması tespit edilmiştir: biri Ağustos-Eylül döneminde oğlak ve kuzuların büyüdüğü döneme bağlı olarak *ulağ-ay* (T), *ulağ-ay* (K, H), diğeri aralık-Ocak aylarında hayvan kesme ve et hazırlama zamanına bağlı olarak *soğum-ay* (K, T, H)'dır. Karaim halk takviminde kullanılan küçükbaş hayvanlarla ilgili ay adlandırmalarına *Dîvânü Lûgati't-Türk*'te *oglak* (bahar) ve Karaçaylarda *soyum ay* (hayvan kesme ayı) (Şamanov 1971: 110) şeklinde rastlanılmıştır.

Karaim halkının ekonomisinin ikinci önemli alanı tarım olduğu için halk takviminde tabiatın canlanması, ot ve tahıllarda yıl içerisinde değişme gösteren sap biçme, başaklanma ve hasat toplanmasıyla ilgili dört ay adlandırması kullanılmıştır. Bunlar baharın gelmesine bağlı Mart-Nisan dönemine *süyünç-ay* (K), *süyünts-ay* (H), *süvünç-ay* (T), Nisan-Mayıs döneminde küçükbaş ve büyükbaş hayvanlara kış hazırlığı için otların biçilmesi ve kurutulmasıyla *ķural-ay* (K), *kural-ay* (H, T), Mayıs-Haziran döneminde tahıllarda başaklanmaya bağlı olarak *başķuskān-ay* (K), *başķuskān-ay* (H), *başķushān-ay* (T) ve Ekim-Kasım döneminde Karaimlerde hasadın toplanmasına bağlı olarak *ayruķsı-ay*, *ayruķsıy-ay* (K), *ayruķsı-ay* (H), *ayruķsı-ay* (T)'dir. Karaim takviminde Mart-Nisan dönemine *süyünç-ay* (sevinç ayı) denilmesi yeni yılın başlamasına bağlı olarak bütün Türk boylarının takviminde yeni yılın kutlandığı süreç olmasından kaynaklıdır. Aynı adlandırma *Codex Cumanicus*'ta Şubat ayı için sövünç ay şekliyle kullanılmıştır (Grönbech 1992: 170). Karaimlerde Nisan-Mayıs döneminde otun biçilmesi ve kurutulması işlemi yapılan *ķural-ay* (*ķura*- "kurumak, solmak, zayıflamak") (Sevortyan 2000: 154) sadece Kırım Tatarlarının yaşadığı bazı yörelerde rastlanır. Karaimlerin yaşadığı bölgelerde başağın kından tamamen kurtulması Mayıs-Haziran döneminde olur ve tahıllarda meydana gelen bu

değişmeye bağlı olarak *başkuskan-ay* (başaklanma ayı) olarak adlandırılır. Karaim Türkçesindeki *baş* sözcüğünün “başak” anlamında kullanımına Kıpçak grubu Kumuk, Karaçay-Malkar, Kırgız ve Karakalpak Türk lehçelerinde de rastlanılmıştır (Sevortyan 1978: 87). Karaimlerde halkın hayatında önemli yere sahip olan hasadın toplanması ve tarım alanındaki işlerinin bitmesi kutsallaştırılmış ve buna bağlı olarak bu dönem *ayruksı-ay* (kutsal) diye adlandırılmıştır. Pek çok Türk boyunda olduğu gibi Karaimlerde eskiden beri ayın evrelerine göre Eylül ayının ortasından kasım ayının başına kadar değişebilen bu ayda büyük kutlamalarla *Orah Toyu* (Orak Bayramı)⁵ olarak adlandırılan hasat bayramı kutlanılmışlardır. Bayramda *Yoğarğı Tenri* (Yukarıdaki Tanrı)'nin lütfu sayılan ve çiçeklerle, çeşitli sebzelerin tohumlarıyla ve mavi, beyaz, sarı renkli kurdelelerle süslenmiş buğday çelengi yapılırdı. Bu çelenk büyük törenle şarkılar eşliğinde Karaimlerin ibadethaneleri olan kenasanın duvarına asılır ve bir sonraki hasada kadar bekletilirdi. Eski çelenkteki buğday tohumları ise bir yıl sonra yeni bellenmiş toprağa saçılırdı (Şaytanov 2018: 11-12).

Karaim halk takviminde yılın belli dönemlerindeki sıcaklık ve yağış gibi iklim faktörleri ile ilgili de iki adlandırma yer almaktadır. Eylül-Ekim ayları dönemi yağmurların çok yağmasına bağlı olarak *çirik-ay* (K), *çürük-ay*, *tsirik-ay* (H), yılın karlı ve en soğuk Şubat-Mart dönemi ise *karakış-ay* (K), *karakış-ay* (H), *karakış-ay* (T) şeklinde adlandırılır. Karaim halk takviminde Eylül-Ekim ve Şubat-Mart dönemleri için kullanılan adlandırmalar iklim şartlarının benzer olduğu Türkiye'nin Giresun yöresinde ve Kırım'da Ağustos-Eylül ve Aralık-Ocak dönemleri için kullanılır: Giresun *çürüklük ayı*, *karakış ayı* (Kara 2014: 251-253) ve Kırım *çürük ayı*, *karakış*.

Karaim halk takviminde ay adlandırmalarında hayvancılık, tarım alanındaki uğraşlar ve iklim faktörleri ile ilgili kullanılan söz varlığının yanı sıra mevsimler de kullanılmıştır. Karaim halk takviminde ay adlandırmalarından *yaz-ay* (Temmuz-Ağustos), *küz-ay* (Kasım-Aralık) ve *kış-ay* (Ocak-Şubat) şeklinde mevsimleri ifade eden üç ay tespit edilmiştir. Mevsimlere göre ayların adlandırılması diğer Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde *caymı al ayı* (Haziran) ve *caymı art ayı* (Temmuz), *kaçmı al ayı* (Ekim) ve *kaçmı art ayı* (Kasım) (Tavkul 2000: 145, 235), Çuvaş Türkçesinde *su uyahe* (yaz ayı) (Patmar, 1995: 90) ve Kırım Tatarlarında ilk küz (Eylül), *orta küz* (ekim), *ilk yaz* (Haziran), *ilk kış* (Aralık) şeklinde kullanılır.

Türk dilinin tarihî dönemlerinde ve günümüz Türk boylarının takvimlerinde ay adlarında ikilemelerin kullanılması sıkça rastlanan bir durumdur (Samoyloviç 2005:

⁵ *Orah Toyu*: Karaimlerin sonbahar mevsiminde tarım, meyve ve sebze hasadı tamamlandıktan sonra 8 gün boyunca büyük ziyafetlerle kutladığı bayram.

256). Karaim takviminde ay adları söz varlığında *kış* ve *karakış* ikilemesi kullanılır. Ay adlarında ikilemelerin kullanımı "ön" ve "art" sıfatlarıyla Karaçay-Malkarlarda *abistol* (Kasım) ve *abistolnu art ayı* (Aralık), *çaynu al ayı* (Haziran) ve *çaynu art ayı* (Temmuz), *kaçnu al ayı* (Ekim) ve *kaçnu art ayı* (Kasım) (Tavkul 2000: 66, 145, 235) ve "büyük" ve "küçük" sıfatlarıyla Baraba Tatarlarında *kizu suk ai* (Kasım) ve *ulu suk ai* (Aralık), *kizu ızı ai* (Haziran) ve *ulu ızı ai* (Temmuz) (Yarzutkina 2013: 120), Kuzey Altay halklarından Kumandılarda *kiçik kırlaş ay* (Ocak) ve *ulu kırlaş ay* (Aralık) (Nazarov 2002: 76), Çuvaşlarda *men karlac* (büyük soğuk) (Ocak-Şubat), *kesen karlac* (küçük soğuk), Kumuklarda *ullu çille* (çille: 25 Aralıktan 2 Şubata arasında süren kışın en soğuk kırk günü), *giççi çille* (Şubat) (Batmanov 1969: 359) şeklindedir.

Tablo 2. Karaim Halk Takviminde Aylar (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 155-156).

1. Artıh-ay (K, T), Artank-ay (H)	Mart-Nisan	Soğuk ve kuru ay aynı zamanda günlerin uzamaya başladığı aydır.
2. Kural-ay (K), Kural-ay (H, T)	Nisan-Mayıs	Ot biçme zamanı
3. Başküşkan-ay (K), Baskuskan-ay (H), Başkushan-ay (T)	Mayıs-Haziran	Başak bağlama ayı
4. Yaz-ay (K), Yanım Yaz	Temmuz-Ağustos	Yaz ayı
5. Ulağ-ay (K, H), Ulag-ay (T)	Ağustos-Eylül	Oğlak (kuzu) ayı
6. Çirik-ay, Çürük-ay (K), Tsirik-ay (H)	Eylül-Ekim	Çürük, yağmurlu ay
7. Ayruksı-ay, Ayruksiy-ay (K) Aynksı-ay (H), Aynhksı-ay (T)	Ekim-Kasım	Hasat ayı
8. Küz-ay (K, T), Kız-ay (H)	Kasım-Aralık	Güz ayı
9. Sogum-ay (K, T, H)	Aralık-Ocak	Hayvan kesme ve et hazırlama zamanı
10. Kış-ay (K), Kıs-ay (H), Kış-ay (T)	Ocak-Şubat	Kış ayı
11. Karakış-ay (K), Karakis-ay(H), Karakış-ay (T)	Şubat-Mart	Zor karlı kış ayı
12. Süyünc-ay (K), Süyünts-ay(H), Süvüng-ay (T)	Mart-Nisan	Sevinç ayı
13. Artıksı-ay(K), Artıh-ay (T)		Artık ay

2.3. Karaim Halk Takviminde Hafta ve Haftanın Günlerinin Adlandırılması

Eski Türk yazıtlarında haftanın günleri için ayrı bir adlandırma kullanılmadan sıra sayıları kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud, Türk boylarında hafta ve haftanın günlerinin kullanımı üzerine: “*Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur; çünkü hafta denilen şey İslâmlıktan sonra bilinmiştir*” (2013: 347) şeklinde açıklama vermiştir. Eski Türkçe döneminde hafta ve haftanın günleri söz varlığını karşılayacak Türkçe ya da yabancı söz varlığının tespit edilmemesi ve Kâşgarlı Mahmud’un açıklaması halk takviminin en küçük birimi olan haftanın günlere ayrılmasının diğer takvim birimlerine göre en son oluştuğunu ve bugün çeşitli Türk lehçelerinde kullanılan hafta ve haftanın günleriyle ilgili söz varlığının daha sonraki dönemlerde, Türk olmayan çevrelerden, daha çok dinî mensubiyet dolayısıyla benimsendiğini ya da farklı kültürel ortamların etkisiyle oluştuğunu göstermektedir. Karaim halk takviminde hafta günlerini adlandırmada kullanılan söz varlığı ise büyük ölçüde Musevîlik, İslâmiyet, Hristiyanlığın izlerini taşısa da Eski Türk inancına ait bazı özellikleri de koruduğunu görmekteyiz.

Karaim halk takviminde yedi günlük süre için *yedi* (T, K, H), Farsça *hafta*’nın seslik farklılıklarla *afta* (T, H), *hafta* (T, K), *gafta* (H) ve takviminin en küçük birimi “gün” için diğer Türk boylarında olduğu gibi *kün* sözcükleri kullanılır. Hafta ve hafta günlerinin Farsça adlandırmalarına *Codex Cumanicus*’ta rastlamaktayız. Bu eserde *şabat* (cumartesi) dışında yedi günlük süreyi belirten *hafta* ve haftanın günleri Farsça (*tu-şanbe, se-şanbe, çahar-şanbe, pan-şanbe, ayna, şabat kün, ye-şanbe*) (Grönbech 1992) kullanılmıştır. Karaim takviminde Farsça kullanılan ve *Codex Cumanicus*’la ortak olan haftanın günlerinden *aynakün*’dür. Karaim Türkçesinin ağızlarında “cuma”, *eynekün, aynekün* (K), *aynekin, eynekin* (H), *aynakün* (T) şeklindeki seslik farklılıklarla her türlü işten kaçınılması gereken ve kutsal sayılan cumartesi gününe hazırlık yapıldığından “büyük temizlik günü” anlamına gelmektedir. Karaimlerin Kırım ve Haliç ağızlarında cuma gününü belirtmek için Farsça *ayna* kullanılırken, Trakai ağızında bu adlandırmanın yanında *baraski* (Yunanca Παράσκευή “cuma”) kullanılır. Paraskeva, Ortodoks Hristiyanlarında toprak, su, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların ve ticaret yapanların koruyucusu olduğuna inanılan bir azizenin adıdır. Bu nedenle eskiden Rusya’nın özellikle batı ve güney bölgelerinde pazarlar, halk fuarları, alışverişi ve ticaretin düzenlenmesi uğurlu olduğu düşünülen cuma günü yapılırdı (Kalinskiy 1877: 46-47). Karaim halkının eskiden beri temel uğraşları hayvancılık ve tarım olmasının yanında zanaat ve ticaretti. Ticaret özellikle Litvanya’da yaşayan Karaimler arasında çok yaygındır. Karaimlerin hayatında bu şekilde yer alan “cuma günü” Hristiyan dininin alıntısı olarak halk takvimlerinde yer almıştır. Karaimlerde “cuma”

için kullanılan bu adlandırma Karaçay-Malkarlarda "çarşamba" için *baraskün* olarak kullanılır (Tavkul 2000: 110).

Karaim halk takviminde Farsça *ayna* sözcüğünün "cuma" gününün adlandırılmasında kullanılmasının yanı sıra "perşembe" gününün adlandırılmasında da "küçük cuma, küçük temizlik günü" anlamında *kiçeynekün*, *üçeynekün* (K) ve *kitseynekün* (H) şeklinde kullanılmaktadır. Karaim Türkçesinde "perşembe" ve "cuma" günleri için Farsça *ayna*'nın haftanın günlerinin adlandırılmasında benzer bir kullanım, XIII.-XIV. yüzyıllara ait İdil Bulgar mezar taşlarında da *erne başı* (pazartesi, hafta başı), *keçe erne kön* (perşembe), *erne kön* (cuma) (Hakimzyanov 1992: 32) ve Ermeni Kıpçaklarında *kiçaymakün* (perşembe), *aymakün* (cuma) (Garkavets 2010: 690) şeklinde tespit edilmiştir. Günümüz Türk lehçelerinde ise bu kullanıma en yakın olanı Çuvaş Türkçesindeki *erne* (hafta), *erne kün* (cuma), *keçnernikün* (perşembe) (Patmar 1995: 93) ve Kazan Tatar Türkçesindeki *atna* (cuma) sözcükleridir (Ganiyev, Ahmetyanov, Açıkgöz 1997: 35). İdil Bulgar döneminden bugüne gelen ve İdil-Ural Türk boyları ile ortak bağlarının bir kanıtı olan "perşembe" ve "cuma" için kullanılan sözcükler, Karaimlerde Karaizmin, Kazan Tatarlarında İslâmiyetin etkisiyle eski kültürel anlamını yitirmiş olsa da Hristiyan dinini kabul etmeyen Çuvaşlar cuma günü yemek pişirmek ve öğle vaktine kadar soba yakmak gibi her türlü ev ve tarla işlerinden kaçınırlar. Eski adetleri unutmayan Çuvaş köylerinde perşembe akşamından köy memurları evleri dolaşarak gelecek bayramın haberini verirlerdi (Pallas 2001: 157). XVIII.-XIX yüzyıl Çuvaş kültür ve inanışlarıyla ilgili bilgi toplayan Rus etnograflar, Çuvaşlarda *erne kün*'ün Kazan Tatarlar vasıtasıyla İslâmiyet'in etkisiyle benimsendiğini ifade ederler. Ancak İslâmiyet'te cuma günü iş yapmaya herhangi bir yasağın olmaması ve Çuvaşların gökte yaşayan Män İrä Turä (Yukarı Merhametli Tann)'nın sadece cuma günleri yeryüzüne inerek Çuvaşların bu gün çalışıp çalışmadıklarını denetlediği inancı (Vişnevskiy 2001: 232) bu günün İslâmiyet'le değil eski Türk inançlarıyla alakalı olduğunun bir göstergesidir. Karaim takviminde zamanla gerçek anlamını yitiren bu hafta günü adlandırmalarının kullanılması, Karaizmden önce haftanın beş günden oluştuğunu ve bu inanışın Karaim atalarının arasında da yaygın olduğunu göstermektedir.

Karaim Türkçesinde *Codex Cumanicus*'la ikinci ortak adlandırma "cumartesi" için kullanılan *şabbatkün*'dür. Musevîlikte haftanın yedinci günü olan ve İbranice *ş-v-t* kökünden "oturmak, dinlenmek" anlamına gelen *şabbatkün*, bütün Musevî mezheplerinin temel kutsal günüdür. *Şabbatkün*, Karaimlerde haftanın en sevinçli ve kutsal günü sayılır ve eskiden beri kutlanarak bu günü bütün işlerden vazgeçip Tengri ve onun için ibadete ve dualara ayrılırdı. Bu nedenle bu kutsal günü uzatmak için sabah duaları normalden daha önce yapılırdı. Karaimlerde orta çağdan beri

cumartesi günü her türlü iş yapmanın yanında evlerde mum yakmak da yasaktı. XIX. yüzyıl kaynakları Kırım Karaimlerinin *şabbatkün*'ünde Karaimlerin dinî kanunlarını yerine getirmek için Çufut Kale'nin kapılarını cuma akşamundan cumartesi gün batımına kadar kapattıklarını, bayram boyunca evlerinde ışık yakmadıklarını ve soğuk etle beslendiklerini söyler. *Şabbatkün*'ün kanunlarını bozmak suç sayılmış ve eskiden bu kanunu bozanlara idam cezası verilmiştir (Kizilov 2011: 159-161). Musevî dini kaynaklı *şabbatkün*, farklı dinî ortamlarda Türk dilinin tarihî dönemlerinde ve günümüz Türk boyların takvimlerinde de kullanılır: Ermeni Kıpçakları *sapatkün* (Garkavets 2010: 1347), Karaçay-Malkarlar *şabbatkün* (Tavkul 2000: 360), Çuvaşlar *şamatkün* (Patmar 1995: 93).

Karaim halk takviminde Türkçe söz varlığının kullanılması açısından "pazartesi", "salı", "çarşamba" ve "pazar" günlerinin adlandırılması dikkate değerdir. Pazar için kullanılan *yühkün* (K), *yihkin* (H) *yehkin* (T) (*ıduk* "Tanrıya ayrılmış, kutsal") (Clauson 1972: 46), kökü eski Türkçeye dayanan ve Hristiyanların kutsal sayılan "pazar günü"yle alakalıdır. Bu gün adlandırmasına Ermeni Kıpçaklarında *yihkin*, *yigkin* (pazar), *yihpaşkün* (pazartesi) (Garkavets 2010: 1713, 13) ve günümüz Türk lehçelerinden Karaçay-Malkarlarda *yih kün* (pazar, hafta) (Tavkul 2000: 226) şekilleriyle rastlanılmıştır. Karaim halk takviminde "pazartesi" için kullanılan *yühbaşkün* (K), *yihbaskin* (H), *yehbaşkün* (T) sözcükleri "kutsal günden sonra gelen gün" anlamının yanı sıra "haftanın ilk günü" anlamında da kullanılmaktadır. Bu durum eskiden Karaimlerde, Karaçay-Malkarlarda da olduğu gibi, Hristiyan dinine göre kutsal "pazar" gününün haftanın son günü olduğunu göstermektedir.

Karaimlerde "salı günü" için kullanılan *ortakün* (K, T), *ortakin* (H) Musevî takvimine göre haftanın pazar günü ile başlamasıyla ilgilidir. Hafta günlerinde *ortakün* (Tavkul 2000: 311) adlandırması diğer Türk boylarından sadece Karaçay-Malkarlarda tespit edilmiştir. Karaçay-Malkarlarda *ortakün*, Karaimlerden farklı olarak haftanın pazartesi ile başlamasına bağlı olarak perşembe için kullanılır.

İzleri üç semavî dinde bulunmayan, kökleri eski Türk inanç sistemine dayandığını düşündüğümüz "çarşamba" için kullanılan *kankün* (K), *hankin* (H), *hankün* (T) (kan günü, kurban günü)'dür. Çarşamba için bu adlandırılmanın en eski kullanımı XIII.-XVI. yüzyılda Bulgar mezar taşlarında *kan gön* (Hakimzyanov 1992: 32) ve Ermeni Kıpçaklarında *hankün* (Garkavets 2010: 13) şekilleriyle tespit edilmiştir. Ayrıca "çarşamba" için kullanılan "kan gün" adlandırması Türk lehçelerinden Çuvaşlarda *yun kün*, Başkurtlarda *kan kün* ve Fin-Ugor halklarından Mordvinlerde *vyarji*, Udmurtlarda *virrunal* şeklindedir (Fedotov 1996: 487-488). Eski zamanlardan beri Karaimlerde çarşamba günü *Balta Tiymez* meşe korusunun ziyareti ve orada kurban kesilmesi için en uygun gün sayılmıştır. Karaimlerde özellikle çarşamba,

ihtiyacı olanlara yardım ve bağışlarda bulunmak için en uygun zaman görülmüştür (Polkanov, Polkanova, Aliyev 205: 157). Karaimlerdeki çarşamba günüyle ilgili bu ritüele yakın bir ritüel Çuvaşlarda da yer almaktadır. Çuvaş bilim adamı Fedotov, *Çuvaş Etimolojik Sözlüğü'nün* de *yun kün*'ün Çuvaşların çok eski bayramı olduğunu, bu günü atalarını anmakla geçirdiklerini ve onlara kurbanlar getirdiklerini belirtir. Karaimler ve İdil-Ural bölgesi Türk ve Fin-Ugor halklarının takvimlerinde yer alan bu gün adlandırması Eski Bulgarlarda yaşayan bir kurban getirme ritüeline işaretir (1996: 487-488).

Tablo 3. Karaim Halk Takviminde Haftanın Günleri (Polkanov, Polkanova, Aliyev 2005: 156)

Yühkün (K), Yihkin (H), Yehkün (T)	Kutsal gün	Pazar
Yühbaşkün (K), Yihbaskin (H), Yehbaşkün (T)	Kutsal günden sonra gelen gün, haftanın ilk günü	Pazartesi
Ortakün (K, T), Ortakin (H),	Orta gün	Salı
Ƙankün (K), Hankin (H), Hankün (T)	Kan günü (kurban günü)	Çarşamba
Kiçeynekün, Üçeynekün (K), Kitseynekin (H), Kiçibaraski (T)	Küçük temizlik günü, küçük Cuma	Perşembe
Eynekün, Aynekün (K), Aynekin, Eynekin (H), Baraski, Aynakün (T)	Büyük temizlik günü	Cuma
Şabbatkün (K, T), Şabbatkin (H)	Tatil günü	Cumartesi

3. Sonuç

Türk dilinin en eski dönemlerinden beri kullanıldığı tespit edilen halk takvimi, zaman içerisinde bazı değişikliklere uğrayarak sözlü gelenekle günümüze kadar gelmiştir. Halk takvimi, sadece zaman hesaplamasında değil aynı zamanda halkın manevî kültürünün diğer alanlarıyla yakından ilgilidir ve diğer akraba topluluklarıyla eski bağlarını ortaya çıkarmaktadır. Karaim halkının Ulug Ata Sanavı olarak adlandırdıkları halk takvimi üzerinde yaptığımız araştırmada, Karaim halk takviminin hayvansal ve tarımsal uğraşları, yaşadıkları bölgenin iklim faktörleri ve tarih içerisinde üzerlerinde etkili olan eski Türk dini, Hristiyanlık, Karaizm, İslâmiyet gibi dinlerin inanç sistemlerine göre zaman hesaplamasının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde Karaim halk takviminde Türkçe söz varlığından oluşan ay adlandırmalarında temel dayanak eski Türk sisteminde olduğu gibi hayvansal ve

tarımsal faaliyetleri esas alan zaman hesaplama sistemidir. İbranice, Farsça, Türkçe ve Yunanca söz varlığıyla haftanın günlerinin adlandırılmaları ise daha çok tarih içerisinde Karaimlerin benimsediği dinlerin etkisiyle oluşmuştur ve Karaimlerin dinî hayatıyla ilgi birçok geleneği ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Karaim halk takvimi söz varlığında Türkçenin erken dönemleriyle, Hazarlarla, İdil Bulgarlarla, tarihî Kıpçakların dil yadigârlarıyla ve günümüz İdil-Ural, Altay, Anadolu ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk boyların takvimleriyle benzer pek çok yönleri olduğu tespit edilmiştir. Karaim halk takviminde Türk boylarından özellikle Karaçay-Malkarlar ve Çuvaşlarla pek çok ortak özelliğe rastlanmıştır.

Kısaltmalar:

H: Haliç-Lutsk Karay ağzı
 K: Kırım Karay ağzı
 T: Trakai Karay ağzı

Kaynaklar

- BASKAKOV N. A., ZAYONÇKOVSKİY A., ŞAPŞAL S. M. (1974) Karaimsko-russko-polskiy slovar', Moskva: İzdatel'stvo "Russkiy yazık".
- BATMANOV Z. Z. (1969) Kumıksko-Russkiy Slovar', Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- BOLDIREV V. A. (1990) İtogi perezipsi naseleniya SSSR, Moskva: Statistika.
- CLAUSON G. (1972) An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford.
- DAVLETŞİN G. (2013) Türk Tatar Kültür Tarihi, (Çev. Albina TUZLU), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERGIN M. (1996) Orhun Abideleri, İstanbul: Boğazıcı.
- FEDOTOV M. (1996) Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka, Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy institut.
- GANİYEV F., AHMEDYANOV R., AÇIKGÖZ H. (1997) Tatarca-Türkçe Sözlük, İstanbul: İnsan.
- GARKAVETS A. (2010) Kıpçakskoje pismennoje naslediye III, Kıpçakskiy slovar', Almatı: Baur-Kaeen.
- GLADILOVA G. P. (2003) Yazık simbolov krumskih karaimov, Karaj Kiunleri, Warszawa, s. 308-316.
- GÖKBEL A. (2000) Kıpçak Türkleri, İstanbul: Ötüken.
- GRÖNBECH K. (1992) Kuman Lehçesi Sözlüğü (çev. Kemal AYTAÇ), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- HAKİMZYANOV F. (1992) Epigrafičeskiye pamyatniki voljskih bulgar i yazıkovaya stratifikatsiya v Voljskoy Bulgarii, Alma-Ata.
- KALİNSKİY İ. (1877) Tserkovno narodny mesyatseslov na Rusi, Sankt-Peterburg: Kirşbaum.
- KARA DÜZGÜN Ü. (2014) Giresun Halk Takvimi, Sayılı Günler ve Bunlara Bağlı İnanış ve Uygulamalar, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Karadeniz Özel Sayısı (Bahar 2014), s. 233-257.

- KÂŞGARLI MAHMUD (2013) *Divanü Lûgat-it-Türk* (çev. Besim ATALAY), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KİZİLOV M. (2011) *Krımiskaya İudeya*, Simferopol: Dolya.
- KUZGUN, Ş. (1985) *Türklerde Yahûdilik ve Doğu Avrupa Yahûdilerinin Menşei Meselesi: Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara: Üçbilek, 1985.
- KÜÇÜK M. A. (2013) *Geleneksel Türk Dinindeki Ana Dışil Ruhlara Mitolojik Açından Bakış*, İğdir Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1, Nisan 2013.
- MILLER P. (1993) *Karaite Separatism in Nineteenth-Century Russia*, Wayne State University Press.
- NAZAROV İ. (2002) *Traditsionnyy kalendar' kumandintsev, Kul'torologiya traditsionnih soobşestv: Materialı Vserossiyskoy nauçnoy konferentsii molodih uçenih*, Omsk, s. 75-78.
- ÖRNEK S.V. (1988) *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek.
- PALLAS P. (2001) *Puteşestviye po raznum provintsiyam Rosiyskoy imperii, Hrestomatiya po kul'ture Çuvaşskogo kraya*, (red. M. SKVORTSOVA) Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoye izdatelstvo, s.156-169.
- PATMAR E. (1995) *Çavaş halah kalendare, Şupaşkar: Çavaş keneke*.
- PİLETSKİ Ş. (2004) *Karaimı, Karaj kiunlari*, Warszawa, s. 166-169.
- POLKANOV Y. A., POLKANOVA A. Y., ALİYEV F. M. (2005) *Folklor krımskih karaimov*, Simferopol: Dolya.
- SALMİNEN T. (2007) *Europe and North Asia*, In *Encyclopedia of the world's endangered languages*, (Ed. C. Moseley), London-New York: Routledge pub, pp. 211-282.
- SAMOYLOVİÇ A. N. (2005) *Nazvaniya dney nedeli u teretskikh narodov, Türkskoye yazıkoznaniye. Filologiya. Runika*, (red. G. F. BLAGOVA, D. M. NAŞİLOV), s. 258-269.
- SEVORTYAN E. V. (1978) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşetürkskiye i mejtürkskiye osnovi na bukvu "B"*, Moskva: Nauka.
- SEVORTYAN E. V. (2000) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşetürkskiye i mejtürkskiye osnovi na bukvu "K"*, Moskva.
- SEVORTYAN E. V. (2003) *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşetürkskiye i mejtürkskiye osnovi na bukvi "L", "M", "N", "P", "S"*, Moskva: Vostoçnaya literatura RAN.
- ŞAMANOV İ. (1971) *Narodnyy kalendar' karaçaytsev, Sovetskaya Etnografiya*, no 5, s. 108-115.
- ŞAPŞAL S. (2005) *Karaimı SSSR v otnoşenii etniçeskom, Krımskiye Karaimı, Simferopol: Dolya*, s. 126-153.
- ŞAYTANOV S. İ. (2018) *Sukkot ili orah toyu?, İzvestiya duhovnogo upravleniya karaimovi no 29 (38)*, Yevpatoriya.
- TAVKUL U. (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TOKAREV S. A. (1983) *Kalendarniye, obıçayı i obryadı v stranah zarubejnoj Yevropı. İstoriçeskiye korni i razvitiye obıçayev*, Moskva: Nauka.
- VENTSKUTE R. (1996) *Neskolko zametok o karaimskom yazıke i yego upotreblenii*, (M. Fikrovičius) *Mien karajçe ūraianiam*, Vilnius, s. 21-27.
- VİNNİÇENKO İ., GOROVİY V. (2003) *Natsionalni menşini v Ukraine*, Kiyev.
- VİŞNEVSKİY V. (2002) *O religioznih poveriyah çuvaş, Hrestomatiya po kul'ture çuvaşskogo kraya* (red. İ. Skvordtsova), Çeboksarı: Çuvaskoye knijnoye izdatel'stvo, s. 231-244.
- YARZUTKİNA A. A. (2013) *K voprosu o kalendaryah v kul'ture tobolo-irtışskih tatar*, Vestnik

Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. İstoriya, no. 4 (24), s. 117-122.
YEFETOV K., YENA A. (2009) Svyaşşenniye dıby kladbişa kşımskih karaimov Balta Tiymez,
Kırım Karaylar, 15 aprel, no. 29 (1297), s. 5-6.

Elvina Er <https://orcid.org/0000-0002-6965-1069>

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

Adres: Cumhuriyet Üniversitesi Merkez Kampüsü Edebiyat Fakültesi 58140 SİVAS

Telefon: 0346 219 10 10 (4121)

E-posta: eler@cumhuriyet.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 18 Şubat 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 12 Nisan 2020

E-yayın tarihi: 23 Nisan 2020

Çıktı sayfa sayısı: 19

Kaynak sayısı: 41